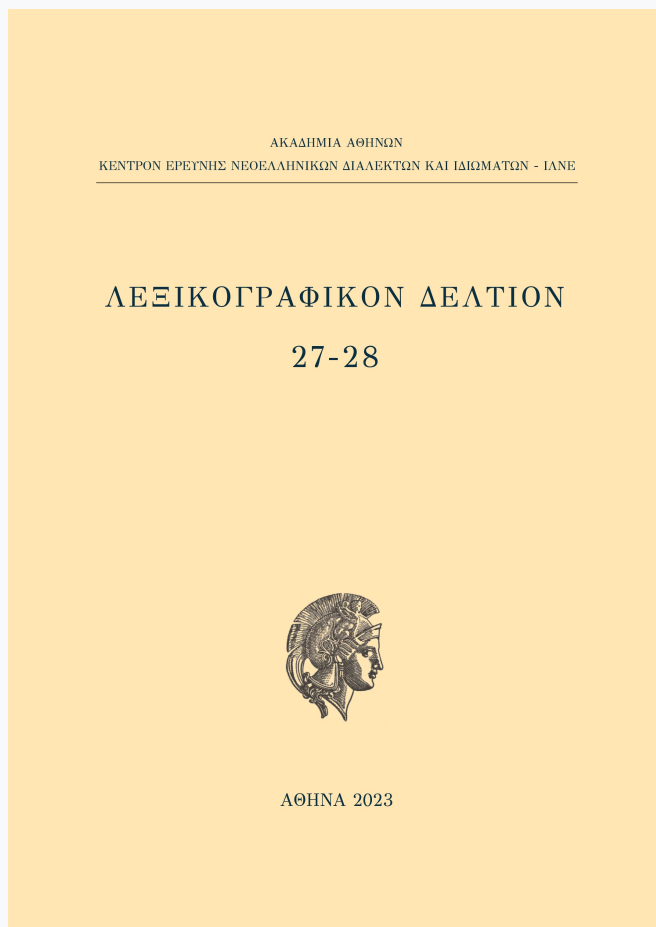

Lexicographic Bulletin

Vol 27 (2023)

Lexicographic Bulletin

Όψεις του διαλεκτικού λεξιλογίου γύρω από την
ψυχοσητική μειονεξία

Eleni Papadopoulou

doi: [10.12681/ld.38012](https://doi.org/10.12681/ld.38012)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΛΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

Λ Ε Ξ Ι Κ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Κ Ο Ν Δ Ε Λ Τ Ι Ο Ν 27-28

© Copyright 2023: Ακαδημία Αθηνών
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ-ΙΛΝΕ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
Αλεξάνδρου Σούτσου 22, 106 71 Αθήνα
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Επιμέλεια έκδοσης:
ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, Διευθύνουσα
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΤΣΟΥΔΑ, Ερευνήτρια
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΕΡΤΥΡΗΣ, Ερευνητής

LEXICOGRAPHIC BULLETIN 27 - 28

© Copyright 2023: Academy of Athens
RESEARCH CENTRE FOR MODERN GREEK DIALECTS – ILNE
OF THE ACADEMY OF ATHENS
Alexandrou Soutsou 22, Athens 106 71
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Volume editors:
IO MANOLESSOU, Acting director
GEORGIA KATSOUDA, Researcher
DIONYSIOS MERTYRIS, Researcher

ISSN: 0400-9169
e-ISSN: 2945-2759

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ -ΙΑΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Περιεχόμενα.....	7-8
Πρόλογος.....	9-10
†Peter Mackridge, <i>Αθησαύριστο λεξιλόγιο από τον Σάραχο του Πόντου: από την αυτηκοΐα (δεκαετία του 1980) στα κατάλοιπα του Ι. Παρχαρίδη (1876)</i>	11-64
Μαρία Βραχιονίδου, <i>Ντε, ντεμέκ, μπάρεμ, εμ ... εμ: Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικοί δείκτες στην κοινή νέα ελληνική και τις διαλέκτους</i>	65-92
Γεωργία Κατσούδα, <i>Αξιοποιώντας το σημασιολογικό κριτήριο στην ετυμολογική έρευνα: επανευτυμολογήσεις του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου</i>	93-110
Νικόλαος Κονομής, <i>Ετυμολογικές σημειώσεις του κυπριακού ιδιώματος (μνήμη Κυριάκου Χατζιωάννου)</i>	111-134
Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, <i>Το ιδίωμα της νήσου Λέρου (Δωδεκανήσου)</i>	135-230
Ιώ Μανωλέσσου & Νικόλαος Παντελίδης, <i>Από την ιστορία της τσακωνικής διαλέκτου: μία νέα άγνωστη πηγή</i>	231-250
Διονύσιος Μερτύρης, <i>The loss of the partitive genitive in Greek</i>	251-282
Σταμάτης Μπέης & Όλγα Πατεράκη, <i>Απόψεις περί ετυμολογίας και κοινωνικές αναπαραστάσεις στη σύγχρονη Ελλάδα</i>	283-298
Ελένη Παπαδοπούλου, <i>Όψεις του διαλεκτικού λεξιλογίου γύρω από την ψυχονοητική μειονεξία</i>	299-316
Συμεών Τσολακίδης, <i>Ρηματική υποκατάσταση στις διαλέκτους του εσωτερικού της Μικράς Ασίας</i>	317-334
Γεώργιος Τσουκνίδας & Γεώργιος Χαιρετάκης, <i>Η σύνθεση σε ιδιώματα της Φθιώτιδας</i>	335-353

<i>Διαλεκτική λεξικογραφία: ελληνική βιβλιογραφία (II)</i> (Γ. Κατσούδα)	355-379
<i>Νεκρολογίες</i>	
Δικαίος Β. Βαγιακάκος (1915-2016) (Σ. Τσολακίδης).....	381-414
Νικόλαος Γ. Κοντοσόπουλος (1929-2020) (Χ. Καραντζή).....	415-433
Δημήτριος Α. Κρεκούκας (1919-2019) (Δ. Γκαραλιάκος)..	435-444
<i>Πίνακας λέξεων</i>	445-457

ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΝΟΗΤΙΚΗ ΜΕΙΟΝΕΞΙΑ

Ελένη Παπαδοπούλου
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

The present paper examines the dialectal vocabulary related to psycho-mental retardation, which is of particular interest in relation to its semantic, morphological, and pragmatic features. The dialectal material on which the study was based derives from the printed volumes of the Historical Dictionary of Modern Greek (ΙΑΝΕ) and the Archive of the Research Centre for Modern Greek Dialects (ΚΕΝΔΙ) of the Academy of Athens. The paper initially raises the question regarding the semantic vagueness and fluidity of relevant terms both in Modern Greek and in dialects, which reveals the embarrassment of the average speaker and their difficulty in approaching the disorders in question. Next, it explores the pragmatic parameters that have to do with the use of the aforementioned vocabulary and studies the morphological mechanisms related to its productivity. Lastly, in the context of Cognitive Semantics, using the tool of conceptual metaphor, it categorises the corpus under study based on individual “concept fields” that form sources for the verbal expression of the specific disorders.

Λέξεις-κλειδιά: διαλεκτολογία, λεξιλόγιο, σημασιολογία

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία επιχειρεί μία πρώτη καταγραφή, περιγραφή και ταξινόμηση ονομάτων (επιθέτων και ουσιαστικών) δηλωτικών μειονεξίας, πνευματικής και ψυχικής, στον διαλεκτικό λόγο. Αφορμή για την έρευνα αποτέλεσε το πλήθος σχετικών διαλεκτικών λέξεων στο αρχείο του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ (πάνω από 2.000 εγγραφές) που αφορούν το συγκεκριμένο σημασιολογικό πεδίο, οι οποίες αποκαλύπτουν, αφενός την αμηχανία της παραδοσιακής κοινωνίας να προσεγγίσει και να κατατάξει τις ψυχικές και πνευματικές διαταραχές, αφετέρου την επινοητικότητα και την εκφραστική δυναμική του λαϊκού ομιλητή προκειμένου να αποτυπώσει γλωσσικά τη διαφορετικότητα.

Το διαλεκτικό υλικό της μελέτης προέρχεται από τους τυπωμένους τόμους του ΙΑΝΕ (α - δόξης) και το Αρχείο του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ, στο οποίο έχουν αποδελτιωθεί πρωτογενείς και δευτερογενείς καταγραφές ιδιωματικού λόγου που καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος των διαλέκτων και ιδιωμάτων του ελληνόφωνου χώρου.

Ο εννοιολογικός προσδιορισμός του εν λόγω λεξιλογίου στον καθημερινό λόγο είναι ασαφής. Αναζητώντας μία κωδικοποίηση με κριτήρια όχι τόσο ιατρικά αλλά κυρίως κοινωνικά και λειτουργικά, διαφωτιστικό είναι το παράδειγμα της νομικής προσέγγισης και ερμηνείας των εννοιών, σύμφωνα με την οποία στη «διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών» εντάσσονται όλες οι μορφές παραφροσύνης ή φρενοβλάβειας ή ολιγοφρενίας (ψυχώσεις, ψυχοπάθειες, νοητική υστέρηση ή έκπτωση των νοητικών λειτουργιών), ενώ στην πλαίσιο της «διατάραξης της συνείδησης», συγκαταλέγονται όλες οι ψυχικές διαταραχές που δεν πηγάζουν από παθολογικά αίτια του εγκεφάλου ή των ορμονών η σωματική αιτία δεν είναι ειδικώς εντοπισμένη.¹⁶²

Ακόμα και μια τέτοια πιο «πρακτική» κατηγοριοποίηση δεν αφορά τον απλό ομιλητή, για τον οποίο τα όρια μεταξύ νοητικής και ψυχικής διαταραχής δεν είναι ευκρινώς καθορισμένα και επηρεάζονται από τις ευρύτερες παραμέτρους που ορίζουν τη διαφορετικότητα σε κάθε εποχή. Ο Foucault (2004)

¹⁶² Βλ. απόφαση Φ.Π. Αρ. 1779/2008 του Άρειου Πάγου για την ερμηνεία των άρθρων 34 και 36 του Ποινικού Κώδικα που ρυθμίζουν την απόδοση καταλογισμού σε περιπτώσεις διατάραξης της συνείδησης ή των πνευματικών λειτουργιών. Βλ. σχετικά και Τζεφεράκος (2016: 101-102).

παρουσιάζει τη σημασιολογική κατασκευή της έννοιας της τρέλας τον 17^ο-18^ο αι. στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος και των εκάστοτε ιδεολογιών για την διαχείριση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς των ατόμων. Ο τρελός άλλοτε είναι ο φορέας ενός φροβερύ, αλλά και κάπως γοητευτικού και παράξενου αινίγματος, και άλλοτε ο άρρωστος που συχνά τοποθετείται ως περιθωριακός δίπλα στους άλλους απόκληρους των κοινωνικών δομών, ανάπηρους, φτωχούς κ.λπ.¹⁶³ Τα εκάστοτε στερεότυπα συντελούν στην κατηγοριοποίηση των ατόμων στο κοινωνικό σύνολο, στον ορισμό του φυσιολογικού και του αφύσικου και συχνά οδηγούν στον στιγματισμό όσων φέρουν κάποιο ελάττωμα, αδυναμία, μειονέκτημα, συμπεριφορά που υποδηλώνει μια ιδιαίτερη ασυμφωνία ανάμεσα στη δυνητική και την πραγματική κοινωνική ταυτότητα.¹⁶⁴

2. Άσεμνο λεξιλόγιο

Το σχετικό με την νοητική / ψυχική διαταραχή λεξιλόγιο εντάσσεται στο «άσεμνο» / υβριστικό ή λεξιλόγιο «ταμπού», που περιλαμβάνει λέξεις που χρησιμοποιούνται για να μειώσουν, να προσβάλουν, να εξυβρίσουν ή να διατυπώσουν αρνητική στάση απέναντι σε κάποιον. Τόσο στην Κοινή ΝΕ όσο και στις διαλεκτικές ποικιλίες καταγράφεται μια ευρεία γκάμα λεκτικών σχημάτων και λεξιλογικών κατηγοριών που αναλογούν σε διαφορετικές ποιότητες και εκφραστικές εντάσεις που κλιμακώνονται από τον ήπιο ευφημισμό που εξυπηρετεί την αποφυγή της χρήσης μιας επώδυνης λέξης, στον ουδέτερο ορθοφνημισμό, μέχρι το άλλο άκρο, τον απόλυτα προσβλητικό δυσφνημισμό.¹⁶⁵

Το διαλεκτικό λεξιλόγιο που εξετάζει η παρούσα μελέτη, σε γενικές γραμμές, περιλαμβάνει λέξεις που απηγούν τις πολιτισμικές, συχνά τοπικές, αντιλήψεις και αξίες, και εξυπηρετούν την ανάγκη του προσδιορισμού της διαφορετικότητας στο επικοινωνιακό πλαίσιο. Το λεξιλόγιο καλύπτει ένα πολύ ευρύ φάσμα που θα λέγαμε ότι προσπαθεί να περιγράψει την κάθε είδους αποκλίνουσα συμπεριφορά, που, ανάλογα με την βαρύτητα και τα συμφοραζόμενα, κινείται από την «ελαφρά,

¹⁶³ Βλ. σχετικά Καρακίτσιος (2008: 37-39)· Τσαλίκογλου (1991).

¹⁶⁴ Βλ. σχετικά Goffman (2001: 15-16, 64-67).

¹⁶⁵ Για τον ορισμό, κατηγοριοποιήσεις και σχετική βιβλιογραφία των όρων, βλ. Allan & Burrigge (2006: 31-34)· Crystal (1997²: 53)· Χριστοπούλου (2010: 8-14)· Καμηλάκη, Κατσούδα & Βραχιονίδου (2015: 12-22).

χαριτωμένη απόκλιση», που αποτελεί αντικείμενο θωπείας, οίκτου ή εμπαιγμού έως την «βαριά απόκλιση» που προκαλεί φόβο και αποτελεί κίνδυνο για το κοινωνικό περιβάλλον.

Η νοηματική αοριστία και ρευστότητα των όρων, η διάσταση ανάμεσα στην επιστημονική, ψυχιατρική τεκμηρίωση αυτών των διαταραχών και στο περιεχομένο του σχετικού λεξιλογίου στην καθημερινότητα, πέρα από τον διαλεκτικό λόγο, φαίνεται εύγλωττα και στις διατυπώσεις των σχετικών ερμηνευμάτων των Λεξικών της Κοινής ΝΕ. Πόσο αόριστα σημασιολογικά και πόσο απομακρυσμένα από την κυριολεξία, με ιατρικούς όρους, είναι τα ερμηνεύματα λημμάτων όπως, π.χ. *χαζός*, *βλάκας*, *τούβλο*, *βλήμα* κ.ά. για τη δήλωση της νοητικής διαταραχής, ή *τρελός*, *παλαβός*, *λωλός*, *ψυχοπαθής*, *σχιζοφρενής* κ.ά. για τη δήλωση ψυχικής διαταραχής; Στα ερμηνεύματα θα δούμε κοινές / γενικές διατυπώσεις όπως, π.χ. *ΛΚΝ* λ. *χαζός* «α. που έχει περιορισμένη αντίληψη, που δεν είναι έξυπνος / 2. που είναι νοητικά καθυστερημένος: ... β. για κτ. που προέρχεται από άνθρωπος χαμηλού διανοητικού ή πνευματικού επιπέδου», λ. *βλάκας* «1. άτομο που χαρακτηρίζεται από χαμηλό διανοητικό επίπεδο· ηλίθιος*, κρετίνοσ*. *ΑΝΤ* έξυπνος ... 3. (ψυχιατρ.) άτομο με ανεπαρκώς ανεπτυγμένη ευφυΐα» *βλήμα* «2. (οικ.) άνθρωπος ανόητος, αργόστροφος, βλάκας» ή λ. *τρελός* «1α. που είναι ψυχικά άρρωστος· ψυχοπαθής... 2α. για κπ. που τα λόγια του ή οι ενέργειές του είναι παράλογες, ασύνετες ή παράξενες· παλαβός: ... β. πολύ άτακτος· παλαβός: ... γ. που κατέχεται από ένα τόσο έντονο συναίσθημα, ώστε να χάνει τον έλεγχο του εαυτού του...», λ. *λωλός* «που διανοητικά δε στέκει καλά, τρελός, μουρλός, παλαβός αλλά και ανόητος, απερίσκεπτος» κ.λπ.

3. Η πραγματολογική παράμετρος

Το άσεμνο λεξιλόγιο και συνακόλουθα το υπό εξέταση λεξιλόγιο που αναφέρεται στην ψυχονοητική μειονεξία αφορά πρωτίστως την επικοινωνία συναισθημάτων. Το εκφραστικό / συναισθηματικό νόημα έχει προτεραιότητα σε σχέση με το αναφορικό / περιγραφικό με τη σημασιολογία και τις συνυποδηλώσεις των λέξεων να καθορίζονται από συγκεκριμένες και περικειμενικές μεταβλητές.¹⁶⁶ Πρόκειται για ένα λεξιλόγιο που εκφέρεται με

¹⁶⁶ Βλ. σχετικά Καμηλάκη, Κατσούδα & Βραχιονίδου (2015: 7-9, 23).

αυθορμητισμό, συγκινησιακή φόρτιση και αφορά κυρίως την προφορική επικοινωνία.

Το επικοινωνιακό περιβάλλον (επίσημη / οικεία περίσταση), η σχέση πομπού-δέκτη, το γλωσσικό συγκείμενο καθώς και τα παραγλωσσικά στοιχεία (επιτονισμός, παύσεις, υπαινικτική αποσιώπηση, χειρονομίες, εκφράσεις προσώπου) αποτελούν παραμέτρους που διαβαθμίζουν, διευρύνουν ή και ανατρέπουν το κυριολεκτικό περιεχόμενο των λέξεων, προκειμένου να εξυπηρετηθεί η συναισθηματική έκφραση του ομιλητή.¹⁶⁷ Η πραγματολογική παράμετρος επανακαθορίζει τη λεξιλογική χρήση και σημασία, που από υβριστική ή προσβλητική μπορεί να γίνει ουδέτερη ή θωπευτική, περιπαιχτική.¹⁶⁸ Σε καταγραφές σχετικού διαλεκτικού υλικού από την Τρίγλια Βιθυνίας σημειώσαμε¹⁶⁹:

- **υβριστική διάθεση σε αυστηρή σύσταση, παρατήρηση:** *-βρε κακό χρόνο νά 'χεις εσέκαφαλη, περνά απόξω ο νουνός σου βρε! Πέτα τόνα κάτου don έρημο do τσι'άρο!* [δείξε σεβασμό] (εσέκαφαλη = γαϊδουροκέφαλε, ανόητε < τουρκ. *ezek* = γαϊδαρος *kafa* = κεφαλή, *τσιάρο* = τσιγάρο) / *Δε γάθεσαι στο τουκιάνι σου, που νά 'χεις τ' ανάθεμα λωλάγιο!* [θυμός, αυστηρή επίκριση] (τουκιάνι = μαγαζί, λωλάγιο = τρελέ) / *Είπε με πολλά λόγια και 'γώ κουϊλαδίστηκα και είπα dona τα άξια dou...* Άντε βρε κελεβέκο φύε αποδώ πέρα. Δε σε λογαριάζω για τίποτα! [υποτίμηση] (κουϊλαδίστηκα = συγχύστηκα, κελεβέκο = ανόητε, αγαθιάρη < τουρκ. *kelebek* = πεταλούδα).

- **ουδέτερη διάθεση-περιγραφή, διαπίστωση:** *Χουβούλης είναι τι να σου πω, ένας άθρωπος που δε do λογαριάζου (χουβούλης = αγαθός < τουρκ. *humbul* = ταπεινός) / Το μόμελο αυτό είναι όλωσδιούλου ξιχοχώρι (μόμιλο = ανόητος, άχρηστος < ιταλ. *momolo* = τηγανητό γλυκό με ρύζι, ξιχοχώρι = λειψός, βλάκας < τουρκ. *eksik* = λειψό) / Κεβεζές είναι που μιλάει αστεία (κεβεζές = επιπόλαιος, πολυλογάς < τουρκ. *geveze* = φλυαρία) / Άφηγάσι κείνονα do σερσέμη do Γιάννη απάνου στην αλοκάνη και τα χτηνά έφύασι και πήασι στα ορμάνια... (σερσέμη = χαζό, βλάκα < τουρκ. *sersem*, αλοκάνη = δουκάνη).*

- **θωπευτική, περιπαιχτική διάθεση:** *Μαρή κνώδαλο, τι θέλεις να σε που και να σε τραουδήσου, τα γράμματα της Παναΐας; Τυρινή έχουμε σήμερα [περιπαιχτική διάθεση] (κνώδαλο = ανόητη) / Μπρε Σταυράκι, άνοιξε δη βόρτα μπρε ξίκη να πάρεις*

¹⁶⁷ Βλ. σχετικά Γιακουμάκη (2000: 54-63), Jay (2009: 154-5, 158).

¹⁶⁸ Βλ. σχετικά Κεχαγιά (1997: 596, 599).

¹⁶⁹ Παπαδοπούλου (2010: παράρτημα).

φωμιά να φάεις τζάμπα! [θωπευτική διάθεση σε προτροπή, παρότρυνση] / Μαρή Μαρία, οι 'ειτόνισσες σήμερα είχασι μεάλο φαουλέτι! Πήε και κείνος ο ζεβζέκης ο Σταύρος να τις μονοιάσει και τά 'κανε σα da μούτρα δου! [χιουμοριστική αφήγηση / διάθεση] (φαουλέτι = φαγωμάρα, ζεβζέκης = ανόητος, άμυαλος < τουρκ. zenzek = ερωτοχτυπημένος).

Το κυριολεκτικό βάρος αίρεται και συχνά οι λέξεις αποτελούν τμήμα τυποποιημένων τρόπων προσέγγισης (έκφρασης οικειότητας, πειράγματος, φιλικής διάθεσης κ.ά.) ή λειτουργούν ως δείκτες οργάνωσης του λόγου και δείκτες προσοχής, πρόκλησης ενδιαφέροντος (attention markers)¹⁷⁰, π.χ. *Κάτσε μαρή ζεβζέκα κομμάτι ακόμα, να πούμε κα'ένα καλό. Πού 'α βρούμε καλύτερα μαρή;* [φιλική διάθεση, οικειότητα] / *Καλά σε είπα, σάστορο παρώρι Μουδανιώτικο, δε σε κόφτει κα μαρή, πώς να σε το πω...* (σάστορο = άμυαλη < τουρκ. *şahitmak* = συγγέω, μπερδεύω, παρώρι = ανόητη < παράωρος, Μουδανιώτικο = από τα Μουδανιά, 'σαν να είσαι από άλλο χωριό'). *Τι δε βορείς μαρή ξίκισσα, χαμένο ρούχο!* [συσσωρευση υβριστικών / μειωτικών χαρακτηρισμών για πρόκληση ενδιαφέροντος].¹⁷¹

Ιδιαίτερα για τις διαλέκτους και τα ιδιώματα, όπως συμβαίνει και με άλλα τμήματα του λεξιλογίου, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής παίζουν σημαντικό ρόλο. Όπως φαίνεται από το υλικό που μελετήθηκε, το εν λόγω λεξιλόγιο λαμβάνει μεγάλη ποιοτική και ποσοτική επέκταση, καθώς τροφοδοτείται και εμπλουτίζεται από τοπικά, ενίοτε και ατομικά, κοινωνικοπολιτισμικά και γλωσσικά χαρακτηριστικά και συχνά γίνεται κατανοητό και αντιληπτό ως άσεμνο ή υβριστικό μόνον στο πλαίσιο της συγκεκριμένης κοινότητας / γλωσσογεωγραφικού χώρου,¹⁷² π.χ. *αρρίνιαστος* (μεταφ. σαχλός, βλάκας Νάξ. (Απέραθ.))¹⁷³ *σαββατόσπαρμα* (ζαβός, καχός / αποτέλεσμα της «απαγορευμένης» από τη θρησκεία συνουσίας το Σάββατο) Κρήτ. *φουρούλ-φουρούλ* (ηχομιμητ., ανόητος) Πόντ. *φλασκορονός* (είδος μεγαλόσχημου σύκου· μεταφ. ανόητος < *φλασκή* + *ερινεός*) Μύκ. κ.ά. Ενδεικτικό παράδειγμα και η εκτεταμένη

¹⁷⁰ Βλ. Fraser (2009: 892-898)· βλ. σχετικά και Χριστοπούλου (2010: 81-83).

¹⁷¹ Καταγραφές ιδιοματικού υλικού από την Τρίγλια Βιθυνίας, βλ. Παπαδοπούλου (2010: 164, παράρτημα xii, xv).

¹⁷² Βλ. σχετικά Κεχαγιά (1997: 592-593).

¹⁷³ Η αναγραφή του γεωγραφικού προσδιορισμού των παραδειγμάτων ακολουθεί το σύστημα και τις συντομογραφίες του IANE, το σπ. βλ.

στα μικρασιατικά ιδιώματα χρήση τουρκικών δανείων που διανθίζουν το σχετικό λεξιλόγιο με εναλλακτικές σημασιολογικές συνδηλώσεις, π.χ. *απτάλης* (ανόητος < τουρκ. *aptal*), *γαβάσης* (αργόστροφος < τουρκ. *gavas* = σιγά), *ερίφης* (ανόητος, φουκαράς < τουρκ. *herif* = φιλαράκι, τύπος), *ντελής* / *ντεληφισέκης* (τρελός < τουρκ. *deli* = τρελός, *fişek* = φυσίγγιο), *σαψάλης* (ατημέλητος, χαζοχαρούμενος < τουρκ. *şarşal* = άτσαλος, ανόητος), *σερσέμης* (χαζός, βλάκας < τουρκ. *sersem*), *σουρουκλεμέ(ς)* (ευκολόπιστος, αυτός που παρασύρεται εύκολα < τουρκ. *sürüklenmek* = σέφνομαι, παρασύρομαι), *τεβεκέλης* (αγαθός < τουρκ. *tevекkel* = καρτερικός, μοιρολάτρης), *τοκμές* (φτηνό μέταλλο, μεταφ. επιπόλαιος άνθρωπος < τουρκ. *dökme* = χυτός), *χαβέλιος* (χαζός < τουρκ. *havali* = αεράτος, αιθέριος) κ.ά.¹⁷⁴

4. Μορφολογικές παρατηρήσεις: προθηματοποίηση, σύνθεση

Απο την άποψη της μορφολογίας, είναι σαφές ότι ο διαλεκτικός λόγος, όπως και η Κοινή ΝΕ, αξιοποιεί ποικίλους μηχανισμούς για τον σχηματισμό λέξεων και αυτού του ειδικού λεξιλογίου (προθηματοποίηση / επιθηματοποίηση, υποκορισμός / μεγέθυνση, σύνθεση, νεολογισμοί / λεξικές φράσεις κ.λπ.).

Το εξαιρετικά μεγάλο μέγεθος του σχετικού λεξιλογίου δεν μπορεί να εξαντληθεί στο πλαίσιο ενός άρθρου, γι' αυτό στην παρούσα μελέτη θα εστιάσουμε ενδεικτικά σε δύο διαδικασίες σχηματισμού, την προθηματοποίηση και την σύνθεση, που εμπλουτίζουν και ανανεώνουν τα μέγιστα, ποιοτικά και ποσοτικά, το εν λόγω διαλεκτικό λεξιλόγιο αποκαλύπτοντας το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του λαϊκού ομιλητή για το συγκεκριμένο εννοιολογικό πεδίο. Όπου κρίθηκε απαραίτητο, σε κάποια από τα παραδείγματα σημειώνονται ενδεικτικά οι τόποι, οι σημασίες και διευκρινιστικές ετυμολογικές πληροφορίες (για τα λήμματα α-δ από το ΙΑΝΕ, τα λοιπά από το υλικό του Αρχείου του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

Εξαιρετικά παραγωγικές δομές είναι τα παράγωγα ονόματα με προθηματοποίηση όπως και τα σύνθετα (παρατακτικά / προσδιοριστικά και ρηματικά), τα οποία δημιουργούν μια ευρεία γκάμα σημασιών, σημασιολογικών διαβαθμίσεων και συνυποδηλώσεων.

¹⁷⁴ Παπαδοπούλου (2010: 228-229).

Σε ό,τι αφορά την διαδικασία της προθηματοποίησης, η προσθήκη προθημάτων προκαλεί σημασιολογικής φύσεως αλλαγές που αφορούν τη δήλωση αντίθεσης, στέρησης, παρέκκλισης / απόκλισης από το σύννητες και συχνότατα επίταση, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις επιφέρει σημασιολογική αλλοίωση στην αρχική σημασία της λέξης / θέματος του παράγωγου. Η πρωτότυπη λέξη άλλοτε είναι σημασιολογικά διαφανής (-λωλός, -παλαβός κ.λπ.) και το πρόθημα προσθέτει ποιοτικά ή ποσοτικά χαρακτηριστικά στη σημασία, ενώ άλλοτε το παράγωγο εν συνόλω αποδίδει το σημασιολογικό περιεχόμενο λειτουργώντας μεταφορικά, πχ. *ακαύκαλος*, *παράωρος*, *παραξόρδινος* κ.ά. Πέρα από τα πρωτογενή παράγωγα, πχ. *απόμωρος*, *παραγαθός* κ.λπ., το λεξιλόγιο περιλαμβάνει και δευτερογενείς σχηματισμούς με την προσθήκη επιθημάτων, π.χ. *αποπανήσιος* (< *αποπάνω*), *αποπαρτός* (< *αποπαίρνω*), *ξεφευγάτος* (< *ξεφεύγω*) κ.ά. Ενδεικτικά αναφέρω μεγάλες ομάδες παραγωγών:

- **με το στερητικό α-** (IANE): *άγνωθος* (που δεν γνώθει, καταλαβαίνει, ανόητος) Εύβ. (Κάρυστ.) Πόντ. (Τραπ.) *ακαύκαλος* (που δεν έχει μυαλό στο κεφάλι του, άφρων) Χίος *άγνωμος* (άβουλος, ανόητος) πολλαχ. *άνογος* (άμυαλος) πολλαχ. κ.ά.
- **με προθήματα από προθέσεις** (δήλωση παρέκκλισης, απόκλισης, επίτασης) όπως τα παρακάτω:¹⁷⁵

απο- (IANE): *αποβίδωτος* (που του έστριψε η βίδα, τρελός) Κύπρ. *απόγνωμος* (που έχει χάσει την κρίση του, το μυαλό του) Ιωανν. (Ζαγόρ.) *απόμωρος* (πολύ ανόητος Καστορ. / ο κάπως νωθρός στο μυαλό, αφελής Εύβ.) *απονοημένος* (άφρων) Πελοπν. *αποπανήσιος* (επιπόλαιος, ανόητος) Ήπ. *αποπαρτός* (δαιμονισμένος, φρενόληπτος) Τσακων. *απόχαζος* (τελείως χαζός, αφηρημένος) Μάν. κ.ά.

ξε-: *ξαστόχαστος* / *ξεστόχαστος* / *ξαστοχιάρης* (απερίσκεπτος, ανόητος) Μακεδ. Στερελλ. κ.α. *ξεκούτης* / *ξεκουτιάρης* πολλαχ. *ξενοϊσμένος* Κεφαλλ. *ξενολογάτος* (χαζός) Θήρ. *ξεπασσάλωτος* (άφρων) Μήλ. *ξέφαρσος* (επιπόλαιος, κουτός) Θήρ. Κρήτ. *ξεφευγάτος* (ανισόρροπος) Μακεδ. *ξεχαντρισιμένος* (ασυνάρτητος) Σύμ. κ.ά.

¹⁷⁵ Πρόκειται για προθήματα που προέρχονται από αρχαίες ελληνικές προθέσεις και συγχρονικά, πέρα από την προθετική λειτουργία, βρίσκονται σε διαδικασία γραμματικοποίησης και τείνουν να αποκτήσουν προθηματικό χαρακτήρα, βλ. σχετικά Ράλλη (2005: 42-44)· Ralli (2003)· βλ. και Ευθυμίου (2002).

παρα-: παραβαριουμάλης Ήπ. παραβλακού Πόντ. παραγαθός Νάξ. (Απέραθ.) παραζάβαλος πολλαχ. παραζαβαναπάλαβος / παραζαβός Νάξ. (Απέραθ.) παραζουρλός Κορσ. παραζούζουλο Μύκ. παραλωλός Νάξ. (Απέραθ.) παραήμερος (πρόωρος, ανόητος) Κως παραντελής (ντελής = τρελός < τουρκ. *deli*) Νάξ. (Απέραθ.) παραξόρδινος (αλλόκοτος, < *όρδινο* = σειρά, τάξη) Κάρπ. Κύπρ. / παραντεξόρδινος Νάξ. παραπάλαβος Νάξ. (Απέραθ.) παρασούζουλος (αλλόκοτος, < *κουζουλός* = τρελός) Βιθυν. Κύπρ. παράωρος πολλαχ. κ.ά.

περι-: περίλωλος Μεγίστ. **κατα-**: καταβλάκας Στερελλ. - **με λεξικά προθήματα θεο-, ολο-** (επίταση)¹⁷⁶: θεόβοϊδο (αργόστροφος, κοιμισμένος) Ζάκ. θεοβουρλισμένος Ζάκ. θεόζαβος Νάξ. (Απέραθ.) θεόζουρλος πολλαχ. θεόκουτος πολλαχ. θεοκούζουλος Κρήτ. θεόλατρο (κουτός, ξόανο) Ιων. Μάν. θεόλωλος / θεόμουρλος πολλαχ. θεομπούνταλος Κρήτ. θεόπελλος (πελλός = τρελός) Κύπρ. θεοτούμπης (πολύ αγαθός, κουτός) Αρχ. Χίος θεότρεζος Κρήτ. ολοκούζουλος Κρήτ. ολοκάμμυστος (αργόστροφος, χαζός < *καμμυστός* (καμμύω) 'νυσταγμένος, που κλείνουν τα μάτια του') Κρήτ. ολότρελος πολλαχ. κ.ά. Σημειώνεται ότι η επίταση πολύ συχνά δηλώνεται και σε σύνθετα με αριθμητικά: τρίζαβος Νάξ. (Απέραθ.) τρισλωλος Μεγίστ. τρισολάβωτος / τρισόπελλος Κύπρ. πεντάζαβος Νάξ. (Απέραθ.) εφτακρησαρισμένος (που έχει τα «φρένα του» λασκαρισμένα, λεπτά / έχει περάσει επτά φορές από την κρησάρα, κόσκινο) Μάν. εφταλάγαρος (αλαφροήσκιωτος < *λαγαρός* = χαλαρός, λεπτός, ευκίνητος) Λακων. χιλιόπελλος Κύπρ. κ.ά.

Ας σημειωθεί επιπλέον ότι η παραγωγή με προθηματοποίηση και η σύνθεση ως μορφολογικές διαδικασίες αποτελούν μέρος ενός συνεχούς, καθώς, όπως παρατηρεί η Ράλλη, οι ομοιότητες στις ιδιότητες προθημάτων και λεξημάτων, όταν τίθενται ως «αριστερά συστατικά» πολύπλοκων μορφολογικά δομών, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις δύο διαδικασίες δεν είναι πάντοτε διακριτή.¹⁷⁷

Σε ό,τι αφορά τη σύνθεση, για να διαφανεί και η ποσοτική διάσταση της παραγωγικότητας στο σχετικό διαλεκτικό λεξιλόγιο, ενδεικτικά επιλέχθηκαν κατηγορίες που φέρουν ως ά

¹⁷⁶ Βλ. σχετικά Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2008)· Ευθυμίου (2003).

¹⁷⁷ Για τη διαδικασία γραμματικοποίησης των ά συνθετικών, βλ. Ralli (2004)· Ράλλη (2005: 169-70)· Ralli (2010: 57-74)· Ράλλη & Δημελά, (2010: 516-528).

συνθετικό τα πολύ συνηθισμένα κοιν. ΝΕ *κουτός* - *χαζός* και τα λαϊκότερα *ζαβός-λωλός-μουρλός*. Να σημειωθεί ότι η αναφορά του αριθμού των αντίστοιχων λημμάτων σε Λεξ. της Κοινής ΝΕ, τα οποία εξ ορισμού καταγράφουν παγιωμένο λεξιλόγιο και έτσι δεν αποτυπώνουν πλήρως την γλωσσική επέκταση του εν λόγω λεξιλογίου σε καθημερινό/προφορικό επίπεδο, δεν είναι συγκριτική αλλά δηλωτική μίας τάξης μεγέθους λεξικογραφικά. Έτσι:

- με *α'* συνθετικό το *κουτός* στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ καταγράφηκαν πάνω από 50 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. 5, ΛΚΝ 3, ΧΑΝΕ 5): *κουτάρβανος* / *κουτόβλαχος* Πελοπν. *κουτόγαλος* - *ο* / *κουτογάλικο* (< βενετ. *galo* = κούρκος) Πελοπν. *κουτοθρεμμένος* Στερελλ. *κουτόκορμο* Πελοπν. *κουτοκνός* / *κουτακνάς* (< *οκνός* = βραδύς) Πελοπν. *κουτοκρίαρο* Θεσσ. *κουτόκωλος* Στερελλ. *κουτόμυαλος* πολλαχ. *κουτονιόλος* (< *ιονιό* = μυαλό) Σάμ. *κουτοπερήφανος* Μακεδ. *κουτόφτερο* Θράκ. ε.Ελλ. κ.ά.

- με *α'* συνθετικό το *χαζός* στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ καταγράφηκαν πάνω από 30 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. 8, ΛΚΝ 7, ΧΑΝΕ 11): *χαζογόμαρο* Μακεδ. *χαζοκίρκος* (κούρκος= γαλοπούλα) Στερελλ. *χαζοκουνέτα* (*κουνέτο* = δοχείο, φιάλη) Πελοπν. *χαζόκουτος* Ερείκ. *χαζολόγος* Στερελλ. *χαζομουρλός* Εύβ. *χαζομουστάκης* Θεσσ. Στερελλ. *χαζοντάμαρο* (*νταμάρι* = γενιά < τουρκ. *damar* = φλέβα πετρώματος) Μακεδ. *χαζοντέρβας* (*ντέρβας* / *-ο* = ξύλο, μαγκούρα) Ήπ. *χαζοτηρητής* (Μακεδ. < *χαζοτηρώ* = κοιτάω σαν *χαζός*), *χαζοτουρλούκης* (< *τουρλαίνω* / *τρελαίνω*, πβ. *ανεμοτρουλιάζω* = προξενώ απροσδόκητη σύγχυση) Πελοπν. *χαζοτσαλούδικος* (*τσαλούδικος* = εύθικτος < *τσαλούδι* / *τσαλί* = βάτος, φρύγανο πιθ. με επιδρ. του *σαλός*) Θεσσ. *χαζοφεύγας* Μακεδ. *χαζοφλογέρα* Θεσσ. *χαζοχώρι* κ.ά.

- με *α'* συνθετικό το *ζαβός* στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ καταγράφηκαν πάνω από 40 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. ΛΚΝ ΧΑΝΕ μόνον το λ. *ζαβός*): *ζαβαναπάλαβος* Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβοάρονι* Κρήτ. *ζαβογείτονας* Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβόγερος* Πόντ. *ζαβοκαμωμένος* Πάρ. *ζαβοκουκίος* -*ιά* / *ζαβοκουκίστρης* (πβ. *ζαβοκουκίζω* = είμαι *κουτός* - *κουκίζω* = *πασπαλίζω*) Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβοκουτουλιάρης* Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβοκούτης* Σάμ., *ζαβολογισμένους* Εύβ. (Στρόπ.) *ζαβόλογος* Ναξ. (Απέραθ.) *ζαβόλωλος* Ναξ. (Απέραθ.) *ζαβομαντηλαριά* (*μαντηλαριά* = είδος σταφυλιού) Πάρ. *ζαβομέλετο* (< *μιλέτι* < τουρκ. *millet* = φυλή) Αιτωλ. *ζαβοπαρμπεράκης* Πάρ. *ζαβοπάλαβος* -*ιά* Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβοπουλάδα* Άνδρ. *ζαβοφλιτζάνι* Πάρ. κ.ά.

- με α' συνθετικό το λωλός στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ καταγράφηκαν πάνω από 60 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. ΛΚΝ ΧΛΝΕ μόνον το λ. λωλός): λωλοανάθρεμμα πολλαχ. λωλογαβράδαινα (γυναίκα ανόητη, πολυλογού / πιθ. από το γαβράνα = κυψέλη, πβ. γαβρανοκέφαλος = μωρός Πόντ.) Θάσ. λωλόζαβος Ναξ. (Απέραθ.) λωλοθήλυκο Άνδρ. λωλοκόπελο Μεγίστ. Ρόδ. λωλομπαρκέτα (μπαρκέτα = όργανο που μετρά την ταχύτητα του πλοίου < ιταλ. *barchetta*) Σάμ. λωλοντάμαρο (νταμάρι = γενιά, πβ. χαζοντάμαρο) Μακεδ. λωλόπαρμα Σάμ. λωλοπεταχτός (τρελούτσικος) Εύβ. λωλοπίσπιλος (τρελούτσικος, πισπιλίζω = πασπαλίζω) Κύθν. λωλοπόνηρος Ρόδ. λωλοπουλούδα Μύκ. λωλόπραμα Ρόδ. λωλοπρέπης Σάμ. λωλοσερβάγια Κύθηρ. / λωλοσερβάγια (ανόητη, ανισόρροπη, πιθ. < ιταλ. *cervello* = μυαλό) Ιων. λωλοφακή (για γυναίκα άμυαλη) Θράκ. ε.Ελλ. λωλοφουντέρα (φουντέρα = κύμα φωτιάς) Νάξ. (Απέραθ.) λωλοφυραμένη (τρελή και αποκουτιασμένη) Κύθν. λωλοφισέγκα (ζωηρή, αλλοπρόσαλλη, πιθ. < φισέκι = φουσίγγιο / μτφ. για άνθρωπο εύστροφο και γρήγορο) Ιων. (Σμύρν.) λωλοχαντρής (αυτός που έχει τρελό μάτι / χάντρα = η κόρη του ματιού, πβ. και ξεχαντρισμένος) Ίμβρ. κ.ά.

- με α' συνθετικό το μουρλός στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ καταγράφηκαν πάνω από 20 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. ΛΚΝ ΧΛΝΕ μόνον το λ. μουρλός): μουρλογύναικο Ζάκ. μουρλοθάμαστος Θεσσ. μουρλοκάνιας Ζάκ. μουρλόμετρο Πελοπν. μουρλοκουτούκι Εύβ. μουρλοπάλαβος Ήπ. μουρλοπανηγύρι Ζάκ. μουρλοφантаσμένος Ζάκ. μουρλόχασσα (χάσσα = ανόητη) Εύβ. κ.ά.

Μία πρώτη εξέταση των συνθέτων δείχνει ότι τα παρατακτικά σύνθετα συνήθως λειτουργούν επιτακτικά καθώς η νοητική ή ψυχική διαταραχή δηλώνεται εις διπλούν πχ. ζαβόλωλος, ζαβαναπάλαβος, χαζόκουτος, χαζόμουρλος, χαζοφεύγας, μουρλοπάλαβος, μωρότρελος, μωρόχαζος κ.ά., και σπανιότερα εις τριπλούν, πχ. παραζαβαναπάλαβος, παραβαριουμάλης, χαζομισόχαζος, κουτοπαλιότουρκας κ.ά. Στα προσδιοριστικά σύνθετα γενικά παρατηρείται ότι το σημασιολογικό βάρος της δήλωσης της διαταραχής καταγράφεται κυρίως στο α' συνθετικό, π.χ. αλαφρονούσης, λωλοπούλι, ξικονούσης κ.ά., ενώ στα ρηματικά σύνθετα, το β' συνθετικό συνήθως επωμίζεται σημασιολογικά τη διαταραχή, πχ. φρενοκρουσμένος, λουλουδοπαρμένος κ.ά. Σε αρκετές περιπτώσεις, όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, χαρακτηριστική είναι η σημασιολογική αδιαφάνεια καθώς το άθροισμα των σημασιών των συνθετικών

μερών είναι διαφορετικό από τη σημασία της σύνθετης λέξης, η οποία ωστόσο σημασιολογείται στο πλαίσιο της μεταφοράς, πχ. *αλαφροήσκιωτος, φουσαέρι, ξυλαπόστολος* κ.ά. Πολλά από τα σύνθετα καταγράφονται μόνον σε συγκεκριμένες περιοχές, κάτι που επιβεβαιώνει ότι η σύνθεση, ως μηχανισμός εμπλουτισμού του εν λόγω λεξιλογίου, αποκαλύπτει μια κοσμοθεώρηση ιδιαίτερα τοπική, με σημασιολογικό περιεχόμενο κατάλληλο για την ενδοεπικοινωνία των μελών της κάθε κοινότητας.

5. Σημασιολογική κατάταξη / εννοιακή μεταφορά

Εξετάζοντας το σχετικό με την ψυχονοητική διαταραχή λεξιλόγιο στο πλαίσιο της λεξικής σημασιολογίας, θα εστιάσουμε στις εννοιακές σχέσεις (sense relations) και συγκεκριμένα στην *εννοιακή μεταφορά*¹⁷⁸ (conceptual metaphor), επιχειρώντας μία κατηγοριοποίηση με βάση επιμέρους “εννοιακά πεδία” που αποτελούν πηγές για την απόδοση των αφηρημένων εννοιών του υπό εξέταση corpus. Όπως παρατηρεί ο Βελούδης (2005: 178), «στις μεταφορές δεν αναλογεί απλώς ένας πλουμιστός τρόπος έκφρασης, αλλά ένας τρόπος να σκεφτόμαστε για τα πράγματα». Με βάση τον μηχανισμό της “ομοιότητας, αναλογίας” ή της “σύγκρισης”, η εννοιακή μεταφορά αποτελεί ένα γνωσιακό εργαλείο μέσω του οποίου ο ομιλητής προσεγγίζει μία αφηρημένη έννοια συσχετίζοντάς τη με μία συγκεκριμένη, ανακαλώντας και αξιοποιώντας στοιχεία από την κοινή εμπειρία (εικόνες, ήχους, σχήματα, αισθήσεις, ιδιότητες), τις πολιτισμικές του ρίζες (αξίες, παραδόσεις, ιστορίες) και την αντίληψή του για τον κόσμο, εφευρίσκοντας έναν εναλλακτικό, συχνά πρωτότυπο και ευφάνταστο, τρόπο για να αποδώσει στην περίπτωσή μας αρνητικά φορτισμένες και αφηρημένες σημασίες.¹⁷⁹

Στο πλαίσιο αυτό, ενδεικτικά αναφέρω κάποια από τα πιο παραγωγικά και χαρακτηριστικά εννοιακά πεδία που αφορούν το υπό εξέταση λεξιλόγιο:

- **ελαφρότητα**: *αλαφρανάλατος* (σαχλός) Θράκ. ε.Ελλ. *αλαφροίδικος* Θράκ. ε.Ελλ. *αλαφροαίματος* (που βλέπει φαντάσματα, ξωτικά) Μάν. *αλαφρόγνωμος* Ήπ. Μακεδ. *αλαφρόσκιος* (βλαμμένος, που βλέπει φαντασιώσεις) πολλαχ. *αλαφροκάνταρο* (ανισόρροπος, *καντάρι* = ζυγαριά) Βιθυν. Μακεδ.

¹⁷⁸ Βλ. σχετικά Lakoff & Johnson (1980: 21, 144)· Βελούδης (2005: 178-191).

¹⁷⁹ Βλ. σχετικά και Δημοπούλου (2012: 774-776)· Καμηλάκη, Κατσούδα & Βραχιονίδου (2017: 471-472).

αλαφροκαύκαλος (πβ. κουφιοκέφαλος) Θράκ. ε.Ελλ. αλαφρο-
μυαλούσης Κυκλ. αλαφρονούσης -α πολλαχ. αλαφροπαλά-
ντζας (ανισόρροπος, παλάντζα = ζυγαριά) πολλαχ. αλαφρο-
στοιχειώτης Κως / αλαφρόστοιχος (που βλέπει φαντάσματα,
στοιχειά, ονειροπαρμένος) Κρήτ. Χίος αλαφρόστρατος (φαντα-
σιόπληκτος) Κρήτ. ξεφ(υσ)ήστρα Κάλυμν. πλαγιαύλης Νάξ.
σουραυλού Μύκ. τσαφάρι (είδος φλογέρας) Λακων. φουρούλ-
φουρούλ. (ηχοιμ.) Πόντ. φουρουλής Σάμ. φουφουνιέρα (=
καπνοδόχος / ανόητος < φουφού) Χίος φουσαέρι Βιθυν. φουσα-
της Εύβ. φελλός / φελλάς Κρήτ. / φελλάρι Βιθυν. / φελλα-
δούρα / φελλεές Σάμ. χάβας (< τουρκ. hava = αέρας) Κύπρ.
/ χαβέλιος Βιθυν. χαρτοφάναρο Βιθυν. κ.ά.

- **πλήγμα, χτύπημα, κρότος:** αλαφροκαμπανισμένος Κρήτ.
αλαφροκουδουνισμένος Σκόπ. μπομπάρδος / μπομπαρδοκέ-
φαλος (μπομπάρδα = βολή ή το βλήμα του όπλου < ιταλ. bom-
barda) Κρήτ. κρόταλος Νάξ. (Απέραθ.) κρούγμα Καστορ. μού-
γκρος Στερελλ. νεραΐδοβαρεμένος Ήπ. πετριάσμενος Ήπ. Στε-
ρελλ. ρόποτος (τρελός, ρόποτος = κρότος, θόρυβος) Κοζ. μπου-
μπούνας κοιν. τρεζοβαρεμένος Κρήτ. φρενοκρουσμένος Στε-
ρελλ. χτυπάλα -ο Κρήτ. κ.ά.

- **αστάθεια:** ζαλοκουνισμένος (ζάλος = ζάλη, σκοτούρα, ί-
λιγγος) Φθιώτ. και τα παράγωγα του σαλός (< αρχ. σάλος =
ταρακούνημα της θάλασσας): σαλάδι Μακεδ. σαλαϊδός / σα-
λαϊδω Πελοπν. (πβ. και ρ. σαλαΐζω πολλαχ. = κουνιέμαι ελα-
φρά) σαλακός Αιτωλ. Λυκ. (Λιβύσσ.), σαλαμάρας Μακεδ. σα-
λανταβός Στερελλ. σαλαντάμαρο (νταμάρι = γενιά, πβ. χαζο-
/ λωλο-ντάμαρο) Μακεδ. σαλόζης Βιθυν. σαλοκούδουνα Λευκ.
σαλομαρία Σέρρ. σαλοπαντιέρης Λευκ. σαλόζικος Θρακ. σα-
λούνταβος Ήπ. σαλούτσικος Ήπ. σαλοφλογέρα Θεσσ. κ.ά.

- **έλλειψη, ατέλεια, κενότητα:** αδειοκέφαλος Ήπ. κουντου-
ρόμυαλος Πελοπν. λιγάτος Πελοπν. μικρονόητος Λακων. μι-
κρονούσης Νάξ. μισοδραμικός Σαμοθρ. μισοκέφαλος Ήπ. Μα-
κεδ. μισοκούκουδος (κούκουδο = κόκκος, κουκούτσι) Βιθυν.
μισοκούτρουλος Εύβ. Σκύρ. μούτουλας (ιταλ. mutulo = ατελής)
Άνδρ. Πελοπν. ξίκης (τουρκ. eksik = λειψό) πολλαχ. ξικισμένος
Ικαρ. ξικονούνης Ρόδ. ξικοχώρι Βιθυν. ξικοφάναρο Βιθυν. ρη-
χομαριά Σύμ. ρηχοφυτιά Σύμ. ρηχός Νίσυρ. σκαρτομονέδα
(μονέδα νόμισμα) Σύμ. φτενοκέφαλος Κύπρ. φυρονούσης
Σύμ. χασομύαλης Κύθηρ. χασομυαλισμένος Κεφαλλ. χασο-
σκορπισμένος Λακων. χασόσκοπος Πελοπν. χαστός Πόντ. χα-
στέ Τσακων. (Χαβουτσ.) κ.ά.

- **ανελαστικότητα, ακαμψία, στρεβλότητα:** *ατσαχένιος* (αργόστροφος, < *άτσαχας* = σκληρό πέτρωμα, πυριτόλιθος) Νάξ. (Απέραθ.) *βιδοστριμμένος* Λέσβ. *διαβολοκουτσούρα* Αλ-
λόν. *κουτσοουροκέφαλος* Ήπ. Πελοπν. *λοξάρης* Θράκ. ε.Ελλ. *μονοκόκκαλος* Χίος *ξυλαπόστολος* Θράκ. ε.Ελλ. *ξυλοκέφαλος*
πολλαχ. *ξυλόρνιθο* Τήν. *πετραντράκι* Κρήτ. *ρόζος* Νάξ. Κρήτ. Χίος *τομπρούκι* (= χοντρός κορμός) Βιθυν. *τούβλιανος* Αιτωλ.

- **δυσμορφία / ασχήμια:** *γκιουμοκέφαλος* (βλάκας, χοντρο-
κέφαλος < *γκιούμι* = μεταλλικό δοχείο) Ήπ. *κούχτιο* (γεροπα-
ραλημένος, ανόητος, πιθ. < *κυφός*) Κεφαλλ. *λευκ. μουζουροκέ-
φαλος* (βραδύνους, < *μουζούρι* = μονάδα βάρους δημητριακών
ίση με 17 κιλά) Κρήτ. *μπουζούκας* πολλαχ. *μπουζουκλιάρης*
Βιθυν. *μπουζουκοκέφαλος* πολλαχ. (< τουρκ. *bozuk* = το μου-
σικό όργανο, πιθ. και από την αρχική σημ. 'κατεστραμμένος,
χαλασμένος') *παχυτζίμιδος* -η -ο (βραδύνους, *χοντρόπετσος* /
τσιμιδί = το υπόλειμμα των στέμφυλων μετά την απόσταξη)
Πόντ. *ροκοκέφαλος* Πόντ. Θράκ. *σανιδοκέφαλος* Ήπ. *στρου-
μποκέφαλος* Πελοπν. *ταμπουρλοκέφαλος* Ζάκ. *χοντρονούσης*
Θήρ. Κρήτ. κ.ά.

= **ιδιότητες ζώων, πτηνών, ψαριών- φυτών:** *βέλασμα* (με-
των. καθυστερημένος, βλάκας) Καρδιστ. (Νευρόπ.) Μεσσην.
Φωκ. (Καλοσκ.) *γιδερός* Ηλ. (Λεχ.) *δαμαλομόσκι* Πελοπν. *δά-
μαλος* πολλαχ. *εσέκης* (< τουρκ. *esek* = γαΐδαρος) Βιθυν. Κύπρ.
εσέκ-ερίφης (ερίφης = ανόητος < τουρκ. *herif* = φιλαράκι, τύ-
πος) Θράκ. ε.Ελλ. / *εσέκ-καφαλής* (< τουρκ. *kafa* = κεφαλή)
Βιθυν. Κύπρ. *κουκουβάγιος* Θεσσ. Σάμ. *κουκουβίνος* Βιθυν.
μόσκαρος -α -άς πολλαχ. *μοσκαρόβοϊδο* Στερελλ. *μοσχιδαράς*
Εύβ. *μπελόβοϊδο* (< *belo* = λευκό) Σάμ. Θράκ. *πετεινοκαύκαλος*
Άνδρ. Σύρ. *πετεινοκέφαλος* Θράκ. ε.Ελλ. *πετεινόμυαλος* πολ-
λαχ. *ποντικονούσης* Κρήτ. *κοτсуφαρίνα* Σάμ. *κοτсуφόμευαλος*
Κρήτ. *κουρουνοβλαχος* Πελοπν. *κουρουνοκέφαλος* Σάμ. *κου-
ρουνομυαλος* Σάμ. *μπούφαλο* Χάλκ. *μπουφαρδέλι* / *μπούφα-
ρος* / *μπουφόρνιο* Στερελλ. *πουλαηδόνα* Μύκ. *τζιτζικόμυαλος*
Ζάκ. *τζιτζικονούσης* Κρήτ. *χαιβάνι* -ης (< τουρκ. *hayvan* = ζώο)
χηνόμυαλος Βιθυν. *χήνος* Στερελλ. κ.ά. **β. φυτά:** *αρρίνιαστος*
Νάξ. (Απέραθ.) *κουκκόμυαλος* Χίος *κουρκομπέτα* (= κολο-
κύθα < βλαχ. *kirkuβéta*) Μακεδ. *λαθούρης* (ανόητος, φλύαρος, <
φυτ. *λαθούρι*) Κεφαλλ. *νεροκολόκυθο* Χίος *φλασκοτσάμπουνο*
Ρόδ. *φασουλάρα* Τένεδ. *φλαμούρης* -ένιος Θράκ. ε.Ελλ. κ.ά.

- **επίδραση υπερφυσικών δυνάμεων μεταφυσική:** *δαιμο-
ναριά* πολλαχ. *δαιμονέας* Πόντ. *δαιμονιάρης* πολλαχ. *διαβολό-
λωλος* (πάρα πολύ τρελός) Χίος *διαβολοφορτωμένος* (ο

κατεχόμενος δαιμόνια) Μύκ. *νεραϊδοπιασμένος* πολλαχ. *ξώπαρμα* πολλαχ. *ξωπαρμένος* Μύκ. *ξώπαρτος* Πόντ. Κρήτ. κ.ά.
 - **αλλοπρόσαλλη / υπερβολική συμπεριφορά:** *αγριόλωλος* (ο υπερβολικά παράφρων) Θράκ. ε.Ελλ. (Αδριανούπ.) Ρόδ. *αγριόπελλος* (ο υπερβολικά τρελός) Κύπρ. *αλαφάνταλλος / αναφάνταλλος* (ανισόρροπος, βλ. ΙΑΝΕ λ. *αντάλλαγος*, πβ. και το μεταγν. *αναφάλαντος*) Πελοπν. Στερελλ. *αφορμάρης* (μεινόμενος, παράφρων) Κρήτ. *μούκας -ος / μούκακας / μουκάνος / μαμούκας* Θήρ. Τήν. (< αρχ. *μῶκος* = κοροϊδία), *μούτας -ος / μουτιός / μούτσ(ι)ος, σαμούτας* (< βλαχ. *mito* = βουβός > βραδύνους) πολλαχ. *παρλάδος* Κεφαλλ. και *συμπαρλάδος* Κεφαλλ. / *παρλαμέντο* Πελοπν. / *παρλαντός* Πελοπν. / *παρλιακός* πολλαχ. (< ιταλ. *parlar(e)* = μιλώ) *μπλαμπλάς* πολλαχ. Κύθν. *φουρλαΐδας* Θεσσ. *χαφταλεύρας -ης* πολλαχ. *χαφτανάς* πολλαχ. *χαφταπίττας* Θεσσ. *χαφτάρης* Μακεδ. Λακων. *χάφτας* πολλαχ. *χαφταχούφτας* Λευκ. *χαφτομύγης* Εύβ. *χάφτος* Θράκ. Ζαγορ. *χαφτουλέας -αρία -άρικον* Πόντ. *χαχαβέλας* Λέσβ. Θράκ. ε.Ελλ. Α. Ρουμελ. *χαχαβιάς* Θράκ. ε.Ελλ. (Αδριαν.) *χαχαλέρας* Σέρρ. *χαχαμίκος / χαχαμίχος* Μακεδ. *χαχαμίας* Μακεδ. *χαχαμούχας* Μεγίστ. Σύρ. *χαχάμπαχης* Κρήτ. *χαχάμπης* Μακεδ. Σάμ. *χαχανέας* Ήπ. *χάχαντρος* Σάμ. κ.ά.

Τα παραπάνω εννοιακά πεδία, όπως προαναφέρθηκε, είναι ενδεικτικά, και ασφαλώς δεν είναι τα μόνα που χρησιμοποιεί ως πηγή ο διαλεκτικός ομιλητής. Από το δείγμα που εξετάστηκε, αλλά και από το σύνολο των παραδειγμάτων που καταγράφηκαν στη μελέτη, διαπιστώνεται ότι το πολιτισμικό πλαίσιο του διαλεκτικού λόγου επιδρά καταλυτικά στον προσδιορισμό του αφηρημένου και σημασιολογικά ασαφούς πεδίου της ψυχονοητικής μειονεξίας.

Στα ερμηνεύματα των συλλογών / πληροφορητών που καταγράφηκαν ενδεικτικά, βρίσκουμε συνήθως τα κοινά και γενικά '(πολύ / λίγο) χαζός, τρελός, μωρός κ.λπ.'. Ακόμα και τα πιο περιγραφικά και εστιασμένα του ΙΑΝΕ, π.χ. «Έλαττωματικός κατά τὸ πνεῦμα / ὁ ἔχων ἔλλιπεις τὰς φρένας / ὁ συχνάκις ὄνειρευόμενος / ὁ κατεχόμενος ὑπὸ δαιμονίων / ὁ ὑπερβαλλόντως παράφρων» κ.λπ. προσεγγίζουν αλλά δεν μπορούν να αποδώσουν τις συνδηλώσεις των σημασιών, που συνδέονται με καταστασιακές, περιστασιακές, πολιτισμικές, βιωματικές,

εξωγλωσσικές παραμέτρους, πρόβλημα που το ΙΑΝΕ διαχειρίζεται εν πολλοίς με την παράθεση παραδειγμάτων.¹⁸⁰

Η συνδρομή των εννοιακών πεδίων στην γλωσσική επικοινωνία, ιδιαίτερα στο ενδοδιαλεκτικό πλαίσιο, δεν είναι αυθαίρετη και ανατιολόγητη. Μπορεί να μην κυριολεκτεί, παράγει ωστόσο ισχυρές συνδηλώσεις, περιέχει σημασιολογική ιεραρχία και διαβάθμιση ιδιαίτερα λειτουργική στο εκάστοτε επικοινωνιακό πλαίσιο. Διαφορετικό σημασιολογικό βάρος, σε διαφορετική περίσταση και άλλο επικοινωνιακό αποτέλεσμα, παράγει η περιγραφή μιας συμπεριφοράς με τη χρήση π.χ. του *φουρλαΐδας* ή επιλογή των *χασόφτερο*, *ταμπουροκέφαλος*, *χαφταλεύρας*, *ξικοφάναρο*, *χασσοσκορπισμένος* κ.λπ.

4. Συμπέρασμα

Η μελέτη επιχείρησε να καθορίσει και να κάνει μια πρώτη ενδεικτική καταγραφή του σχετικού με την ψυχονοητική μειονεξία διαλεκτικού υλικού του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ και κάποιων πρώτων συμπερασμάτων που προκύπτουν στο πραγματολογικό, μορφολογικό και σημασιολογικό επίπεδο. Διαπιστώθηκε η δυσκολία του προσδιορισμού των εννοιών στο ερμηνευτικό-λεξικογραφικό πλαίσιο. Αναδείχθηκε η τεράστια ποσοτική ανάπτυξη του εν λόγω λεξιλογίου στις διαλέκτους και τα ιδιώματα που τροφοδοτείται με την αξιοποίηση των μορφολογικών μηχανισμών της παραγωγής και της σύνθεσης. Τέλος, σε επίπεδο σημασιολογίας, επιλέχθηκε η γενική σημασιολογική κατάταξη στο πλαίσιο της εννοιακής μεταφοράς και παρουσιάστηκαν τα πλέον παραγωγικά εννοιακά πεδία που αποτελούν πηγές εμπλουτισμού του σχετικού διαλεκτικού λεξιλογίου.

Ασφαλώς είναι αδύνατον στο πλαίσιο ενός άρθρου να διεξέλθουμε το σύνολο των γλωσσολογικών παραμέτρων που αφορούν το θέμα. Η μελέτη της παραγωγής σε επίπεδο επιθημάτων, η χρήση άλλων μερών του λόγου (επιρρημάτων, επιφωνημάτων κ.λπ.) ή λεξικών φράσεων, ο δανεισμός, οι αρχαϊσμοί, η διαχρονική μεταβολή (επέκταση, επιδείνωση κ.λπ.) των σημασιών, η λεπτομερέστερη και πιο εστιασμένη σημασιολογική μελέτη κ.λπ. θα απέδιδε πολλά ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τους κοινωνιογλωσσολογικούς όρους διαχείρισης αυτού του ιδιαίτερα φορτισμένου επικοινωνιακού πεδίου.

¹⁸⁰ Βλ. σχετικά Leech (1981: 12-14).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allan, K. & Burrige, K. 2006. *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge: CUP.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 2008. «Το μόρφωμα θεο- στην ελληνική». Στο Μόζερ, Α., Μπακάκου, Α., Χαραλαμπίδης Χ., & Χειλά-Μαρκοπούλου Δ. (εκδ.), *Γλώσσης χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 99-113.
- Βελούδης, Γ. 2005. *Η σημασία πριν, κατά και μετά τη γλώσσα*. Αθήνα: Κριτική.
- Βακουμάκη, Ε. 2000. *Ευφημισμός. Γλωσσική προσέγγιση. Παραδείγματα από τη νεοελληνική κοινή και τις διαλέκτους* (διδακτορική διατριβή). Αθήνα: Μπουλούκος.
- Crystal, D. 1997². *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Δημοπούλου, Β. 2012. «Στοιχεία για την εννοιολογική θεμελίωση και τη γνωστική λειτουργικότητα των νεοελληνικών ιδιωματικών εκφράσεων. Παραδείγματα από το σημασιολογικό πεδίο της φύσης». *Πρακτικά 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (ICGL 12)*. Κομοτηνή, 773-782.
- Ευθυμίου, Α. 2002. «Σημασιολογικές παρατηρήσεις για τα Ν.Ε. προθήματα ξε-, εκ- και από-». *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα* 22: 199-209.
- Ευθυμίου, Α. 2003. «Προθήματα ή πρώτα συνθετικά που δηλώνουν επίταση στη ΝΕ». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 23: 519-528.
- Foucault, M. 2004. *Ιστορία της τρέλας* (μετάφρ. Αμπατζόγλου, Φ.). Αθήνα: Ηριδανός.
- Fraser, B. 2009. «Topic Orientation Markers». *Journal of Pragmatics* 41: 892-898.
- Goffman, E. 2001. *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- ΙΛΝΕ = *Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων*. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1933-.
- Jay, T. 2009. «The Utility and Ubiquity of Taboo Words». *Perspectives on Psychological Science* 4: 153-161.
- Καμηλάκη, Μ., Κατσούδα, Γ. & Βραχιονίδου, Μ. 2015. *Πιπέρι στο στόμα! Όψεις των λέξεων-ταμπού στη Νέα Ελληνική*. Αθήνα: Καλλιγράφος.
- Καμηλάκη, Μ., Κατσούδα Γ. & Μ. Βραχιονίδου 2017. «Η εννοιολογική μεταφορά (conceptual metaphor) σε λέξεις-

- ταμπού της NEK και των διαλέκτων». Στο Georgakopoulos Th. κ.ά. (εκδ.) *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics*, Berlin: Romiosini/ CeMoG. τ. 1, 465-477.
- Καρακίτσιος, Α. 2008. «Εγγραφές τρέλας στο ελληνικό διήγημα». *Ρωγμές* 9: 37-52.
- Κεχαγιά, Κ. 1997. «Το “άσεμνο” λεξιλόγιο στα νέα ελληνικά: Λεξιλογική και πραγματολογική προσέγγιση». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 17: 591-602.
- Lakoff, G. & Johnson, M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Leech, G. 1981². *Semantics*. Harmondworth: Penguin.
- ΛΚΝ = *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 1998.
- Μπαμπ. = Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998.
- Ralli, A. 2003. «Preverbs in Greek: the case of ksana, kse-, para». Στο Di Sciullo, A. M. (εκδ.), *Asymmetry in Grammar: Morphology, Phonology and Language Acquisition*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, 37-65.
- Ralli, A. 2004. «Stem-based versus Word-based Morphological Configurations: The Case of Modern Greek Preverbs». *Lingue e Linguaggio* 3: 269-302.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ralli, A. 2010. “Compounding versus derivation”. Στο Scalise, S. & Vogel, I. (εκδ.) *Cross-Disciplinary Issues in Compounding*. Amsterdam: John Benjamins, 57-74.
- Ράλλη, Α. & Δημελά, Ε. 2010. «Η πορεία προς την προθηματοποίηση: διαχρονικά δεδομένα από την ελληνική και τις διαλέκτους». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 30: 516-528.
- Τζεφεράκος, Γ. 2016. *Συγκριτική μελέτη ψυχοπαθολογικών και εγκληματολογικών χαρακτηριστικών των ατόμων τα οποία επικαλέστηκαν τα άρθρα 34 και 36 του Π.Κ. Διδακτορική διατριβή*. ΕΚΠΑ, Τμήμα Ιατρικής.
- Τσαλίκογλου, Φ. 1991. «Τρέλα και κοινωνία – η τρέλα μέσα στο χρόνο». *Διαβάζω* 272: 15-25.
- ΧΛΝΓ = *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2014.
- Χριστοπούλου, Κ. 2010. *Το άσεμνο λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής: Μια μελέτη των μορφολογικών, σημασιολογικών και πραγματολογικών χαρακτηριστικών του*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών.